

SAMLAREN

*Tidskrift för
svensk litteraturhistorisk
forskning*

ÅRGÅNG 87 1966

Svenska Litteratursällskapet

UPPSALA

Almqvist & Wiksells

BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

UPPSALA 1967

en systematisering av formlerna, varefter följer ännu ett tillägg. Det är utmärkt att Valdén på detta sätt sammanfattat sina forskningsresultat men man beklagar att den lilla ordboken stannar vid de grekiska termerna. Valdén med hans eminenta sakkunskap hade varit mannen att ge oss ett Ekelundlexikon (på grundval också av Pierre Naerts och andras resultat).

Boken avslutas med ett par sidor bibliografiska upplysningar samt ett termregister.

Det torde framgå av denna översikt att *Inledning till Vilhelm Ekelund* är ett ganska svåröverskådligt arbete. Här finns två kronologiska framställningar som delvis dubblerar varandra och en alfabetisk som till stora delar behandlar samma fenomen. Om »metron» läser man på det sättet på ss. 39 ff., 89 ff. och 134 f., om »entelechi» på ss. 65 f. och 128 f., för att nu välja några exempel. Synpunkter och formuleringar återkommer i de olika avsnitten. En viss upprepning är väl nödvändig om den inledande översikten och den lilla ordboken skall kunna fungera var för sig utan alltför många kors hänvisningar. Som uppläggningsen nu är ställs dock läsaren inför onödiga svårigheter. Ibland skorrar det ena partiet en smula mot det andra — så när studien över boktitlarna glider förbi den fjärde diktsamlingens namn, *Elegier*, som befinns »mer intetsägande» (81), medan den nyskrivna översikten slår fast (12): »Att det var en omvändelse till klassicismen visar redan titeln på följande diktsamling, *Elegier* (1903).» Det försvarar också överblicken, att upplysningarna i tillägget till uppsatsen om boktitlarna inte inarbetats. Först i detta appendix korrigerar författaren sin tidigare tolkning av titeln *Veri similia*, nu med stöd i Werins monografi: »det som liknar (ser ut som) sanning, ej det sannolika». På *bafsstranden* sägs i uppsatsen bära »en pliniansk titel» (96), medan tillägget finner den uppkallad efter en sats av Newton (i och för sig ett värdefullt fynd). För en analys av sammanställningen *Passioner emellan Flykten till naturen Tydlighetens genius* (1927) måste man på detta sätt gå till tre olika sammanhang som delvis täcker varandra, ss. 51 ff., 98 f. och 112 f., där det sista i viss mån reviderar det närmast föregående.

De enskilda härledningarna väcker i allmänhet stort förtroende. I några fall hade man dock varit glad för lite exaktare besked om vad som urgeras i källhänseende. På s. 125 talas sålunda om »överensstämmelse» med Quintilianus, Goethe, Wackernagel och Paulus, medan ett parti på s. 143 f. ger en rad summariska hänvisningar av typen: »om 'vandringstanke' och 'fria-fältets-glädje' se Goethe dagbok 21.3.1780 och samtal med Eckermann 11.3.1828». Man är osäker på om Valdén med sådana referenser vill peka ut sannolika källor, möjliga källor eller bara paralleller som han stött på under sina extensiva studier.

Valdéns lärda *Inledning till Vilhelm Ekelund* är en skrift man inte utan farhågor skulle sätta i händerna på nybörjaren som kört fast i Ekelunds prosa. Författaren ger visserligen god hjälp med en rad av de mer påtagliga hindren i läsarens väg, men framställningen är stora stycken väl esoterisk, och tätheten och svåröverskådligheten gör detta till en bok att läsa med tålmod. Valdén har närmast åstadkommit en liten handbok för dem som redan fångats in i den ekelundska trollkretsen och nu kan dels känna igen sig, dels få hjälp att gå vidare i texterna. Den grundlige grundforskaren har samtidigt givit flera nya uppslag för den vetenskapliga Ekelundexegetiken.

Kjell Espmark

JOHAN WREDE: *Sången om Aniara. Studier i Harry Martinsons tankevärld*. Akad. avh. Stockholm (Åbo) 1965.

Undertiteln till Johan Wredes avhandling om Aniara, »Studier i Harry Martinsons tankevärld», är kanske inte helt adekvat. Förutom en brett anlagd idéanalys ger hans bok även en studie över diktens genesis och över dess språk och stil. Genom tålmodig granskning av manuskript och korrektur har avhandlingsförfattaren lyckats förmedla mycket intressanta inblickar i diktarkretsen. Uppenbarligen tillkommer Martinsons dikter i ett intimt samarbete med förlaget, som förefaller tämligen unikt. Diktaren består den flödande ingivelsen, medan diskreta och hängivna förlagsmän tycks bidra med varsam censur och sovring. Wrede vill längre fram i avhandlingen framställa Martinson som en ytterligt medveten och självkritisk hantverkare, en bild som läsaren kanske har

vissa svårigheter att förena med redogörelsen för diktens tillkomst. Först på korrekturstadiet utrensades ett »lyckligt slut», som man åtminstone i ett efterhandsperspektiv måste beteckna som konstnärligt otillfredsställande. I den slutgiltiga versionen blir Aniaras passagerare straffade för hybris, inte räddade till en vänlig planet, en lösning som onekligen räddar dikten Aniara från en konstnärlig katastrof.

Wredes redogörelse för dikten mottagande ger ett starkt intryck av att sången om rymdskeppet svarade mot ett krav i tiden. Martinsons revy om människan i tid och rum tolkades som tidsdikten framför alla andra, som dikten om människan här och nu. Varför, kan man fråga sig. Den västerländska kritiken har länge oroats av en verklig eller imaginär klyfta mellan dikten och den naturvetenskapligt-tekniska civilisationen. C. P. Snows bekanta traktat om de två kulturerna är ett uppmärksammat uttryck för denna oro. Tydligt har svenska kritiker i många fall uppfattat Aniara som ett poesins brovalv över klyftan, som den vetenskapliga världsbildens dikt, på sitt sätt en analogi till Dantes poetiska syntes av medeltidens världsbild. Tord Halls analys har uppenbarligen bidragit till denna tolkning. I en ledare i Dagens Nyheter julafton 1960 diskuteras och kritiseras intelligentsians tragiska splittring i en humanistisk och en naturvetenskaplig kultur. Aniara utpekas som den stora syntesen: »I föreningen av naturvetenskaplig och traditionell skolning äger diktaren en ojämförlig möjlighet att förnya sina uttrycksmedel, att erövra en i bästa mening modern publik. Det är detta Martinson har insett. Aniara är (— — —) en tankens och känslans erövring av den naturvetenskapliga världsbilden.» Wrede vänder sig, som jag menar med all rätt, mot denna något ensidiga tolkning: »Det är min uppfattning att Martinson i någon mån blivit utsatt för en felbedömning, då man i honom velat se den vetenskapliga världsbildens poet, snarare än en förkunnare av ett slags religiöst betonad, poetisk mystik.» Wredes egen analys ger starkt underlag för denna tes. Och man borde väl nu kunna vara enig om, att man alltför lättvindigt fäst sig vid tämligen ytliga aspekter av dikten, vid den lekfullt kvasivetenskapliga jargongen, ramen av science fiction, och sådant mera. Men detta är utanverk. Om den vetenskapliga världsbilden är med i diktens spektrum — och det vill Wrede självfallet inte förneka — bör vi kanske söka på ett djupare plan efter dess inverkan på diktaren och dikten.

Marshall McLuhans bekanta bok om »media» (*Understanding Media: The Extensions of Man*, 1:a uppl. 1964) har enligt min mening gjort Snows och andra profeters lamentationer meningslösa. McLuhan visar, hur stora moderna diktare i vår tid gestaltat den omvandling av vår medvetenhet, som den tekniska utvecklingen medfört, och hur de gjort detta långt innan vi själva kommit till klar insikt om en ny medvetenhet. Snow och hans meningsfränder har sålunda klagat i fåvitsko och på sin höjd lyckats röja sin egen oförmåga att avläsa det nya i diktarnas texter. McLuhans tes är av många skäl tilltalande. Den fritar diktarna från den oerhörda beskyllningen, att de för första gången i litteraturhistorien skulle vara oförmögna att tolka sin samtids medvetenhet. Den påvisar än en gång ett välbekant fenomen: den litterära kritikens konstitutionella oförmåga att läsa innantill.

Jag tror att McLuhans teser med fördel kan appliceras på Aniara, förutsatt självfallet att vi inte stannar vid det som är utanverk. Martinsons analys av människornas upplevelse av Mima är — bland mycket annat! — en snillrik demonstration av den omvandling av vår medvetenhet som nya media innebär. Genom Mimas hjälp flyger våra sinnen obehindrat genom tid och rum. Olyckor och lidande i fjärran vädjar till våra känslor av ömkan och ansvar. Samtidigt medför denna universella medvetenhet en moralisk fara; vi kommer att lida av »överansträngt samvete», för att använda Martinsons egen formulering. Lidandets kompakta massa försliter vår känslighet och driver oss ibland till känslökyla eller sadistisk njutning — vi blir blaserade »arena-troll» framför TV-skärmens ständigt itererade budskap om bottenlöst lidande i fjärran. Mima är, för att använda McLuhans term, i många avseenden en »extension of man», som trots sin mediala neutralitet är i stånd att mäktigt påverka vår medvetenhet och moral. I en snillrik vision har diktaren gestaltat en omvandling av vår medvetenhet, som vi själva knappast hunnit bli varse.

I avhandlingens andra avsnitt tar Wrede upp Martinsons språk och stil till behandling. Hans framställning blixtrar av fina observationer och djuggående analyser, som

det kritiska uppdraget dessvärre inte tillåter mig att prisa i detalj. I stället nödgas jag anmäla min tveksamhet inför det supponerade beroendet av den finlandssvenska modernismen, eller rättare, inför den exakta arten av detta beroende. Att Martinson varit väl förtrogen med finlandssvenskarnas estetik och poetiska praktik förefaller väl styrkt i Wredes framställning. Men, frågar man sig, har Martinsons eget, naturvuxet personliga idiom påverkats av dem i någon djupare mening? Martinson är som regel generös med att erkänna litterära tacksamhetsskulder. När han redogör för sina intryck av de stora finländska modernisterna, tycks han angelägen understryka, att de i första hand gav honom en art psykisk befrielse. De vågade en avvikelse från poetiska konventioner, som gav Martinson kurage att avvika — på sitt eget sätt! Diktonius, Björling och Enckell uppenbarade ett »nytt sätt att våga känna» och gav Martinson »mod att skriva på ett sätt som låg till för mej».

Till det viktiga och värdefulla i avhandlingen hör enligt min mening Wredes analys av aspekt och berättarteknik. Genom att ställa och besvara den enkla frågan »vem berättar eposet?», har han vunnit vackra resultat och kastat nytt ljus över diktens material och metod.

Påverkningsforskningen har ett svärbemästrat objekt i Harry Martinson, som alltid med flödande generositet prisar äldre och samtida diktarbröder, samtidigt som han uppenbarligen läser dem på ett mycket subjektivt sätt. Wrede handskas varsamt med dessa ömtåliga problem, och kan redovisa viktiga detaljobservationer. En sådan är lånet av »malmbergstrofen», sådan vi minns den från »Dikter vid gränsen», ett frapperande exempel på vad Böök kallade »rytmisk påverkan». Som regel finner jag dock Wredes komparationer mindre givande än hans struktur- och idéanalyser. Martinson har lagt rökrådär i forskarens väg genom att tala om en allusionsteknik, jämförbar med den Eliot praktiserade i »The Waste Land». Jag tror att Martinson här gör sig skyldig till efferationalisering, suggererad av en stor diktarkollegas auktoritet, och jag söker med ringa utbyte efter de utlovade tonfallen av Blake, Milton och Dante. Jag har svårt att tro att Martinson som litterär anlagstyp kan uppbåda den ironiska distans som allusionstekniken förutsätter. De personliga tonfallen bryter ständigt igenom.

Wrede diskuterar i två intressanta avsnitt Aniaras »poetiska konstspråk» och »överenkla stil». I marginalen till hans framställning vill man gärna tillägga, att dessa stildrag möjligen kan ses som förebud till två tendenser i den unga svenska poesin — konkretism och nyenkelhet. Sången om Doris och Mima publicerades året före Öyvind Fahlströms konkreta manifest i *Odysse* (1954). Och Martinsons kommentar till Daisy Doodys språk, som ej är »att förstå, bara att glädjas åt», skulle kunna vara Bengt-Emil Johnsons poetiska program i sammandrag.

Go dorm i vansie och ro gain i dondel
min dejd är gander, jag är vlam och gondel
och vept i taris, gland i deld och yondel.

Det är den heta, yurgberusade Daisy som racklar sin muntra jargong, men orden kunde lika väl ha undsluppit någon av Bengt-Emils drunknande gubbar.

Den överenkla stilen pekar också framåt, och jag finner det mera fruktbart att se den som ett förebud till Göran Palm och Sonja Åkesson än att dra paralleller till den kyligt preciösa stilbrottstekniken hos Gullberg och Edfelt. Kanske är det symptomatiskt att kritiska värnare om »aristokratmodernismen» som Bengt Holmqvist och Artur Lundkvist kände olust inför Aniaras poetiska stil. När Lundkvist beklagar »en viss frånvaro av komplikation, av djupt konstnärligt intresse hos dikten som detaljarbete, som förnyande ordsammanställning, som upptäcktsresa med språkets instrument», tycker man sig läsa en kritik av någon bland våra yngsta poeter.

Dessa reflexioner om tidig konkretism och nyenkelhet i Aniaras stil kan möjligen synas ovidkommande. Men diktverkets frökapsel kan vara lika givande för litteraturhistorikern att examinera som dess rotsystem.

Avhandlingens tyngdpunkt vill författaren med goda skäl förlägga till tredje och sista avsnittet om »Aniaras idévärld». Diktens dunkla och delvis motsägelsefulla förkunnelse medger knappast en slutgiltig och entydig tolkning, men Wrede har drivit

sin analys så långt det överhuvud är möjligt. Hans framställning kan möjligen ge anledning till vissa allmänna reflexioner, som, det vill jag understryka, inte i första hand är kritiskt menade.

Redan Eliot varnade oss för den idéanalytiska forskningens fallgorpar. Hos diktaren får vi inte vänta oss filosofisk originalitet eller ens konsekvens. Diktaren brukar, eller, om man så vill, missbrukar idéernas medel till ett estetiskt ändamål som är konstverket. Inser man inte att detta ändamål är det primära, riskerar man att vid analysen hamna i övertolkning eller tillrättaläggande förenkling.

Martinsons poesi är kanske ett mer än vanligt svårbemästrat forskningsobjekt. Han har ögonskenligen starka ambitioner att verka som tänkare, tidskritiker och profet. Det är tvivel underkastat att dessa ambitioner kunnat stödas på filosofisk originalitet och skärpa, mätt med utomestetisk måttstock. Den aviserade men aldrig utgivna essäsamlingen »Gyro», skulle, av publicerade fragment att döma, knappast ha lagt ett enda lagerblad till diktarens ära. Man kan vid analys av Martinsons dikter stötas av klyftan mellan det poetiska uttryckets rikedom och det intellektuella innehållets relativa torftighet. Det är i en sådan situation forskaren frestas till övertolkning — klyftan pockar på att bli igenfylld.

Till svårigheterna bidrar, att Martinson läser sina filosofiska källor med suveränt godtycke, och att han med diktarens rätt låter sig övermannas av ordens makt över tanken. Jag vill illustrera detta förhållande med ett exempel, som dessutom har fördelen att fylla en obetydlig lucka i Wredes framställning.

Martinson föreställer sig, att människolivet i gamla tider rörde sig kring en moralisk axel, en »codex ethicus», uppbyggd av ordspråk, bibel, postilla och psalmbok. Han hänvisar gärna till Johann Arndts uppbyggelseskrifter, som i diktarens barndom var det folkliga fromhetslivets bröd och salt. Från Arndt säger han sig ha hämtat den moraliska satsen, att »det är människans skyldighet att inte missbruka de skapade tingens tjänst». Martinson tolkar Arndts ord som en varning mot förmätna övergrepp på naturen, en analogi till diktarens egna kassandrarop mot kalhygge, vattenförorening, bilism, atomsprängning och sådant mera, och samtidigt en indirekt uppmaning att omhulda och vårda naturen. Den citerade satsen återfinns mycket riktigt hos Arndt, ej i någon postilla, men väl i den mycket spridda och populära uppbyggelseskriften »Fyra böcker om Den Sanna Kristendomen» (Stockholm 1892). Hos Arndt har satsen naturligt nog en helt annan innebörd än den Martinson inlägger. Martinsons biocentriska kärlek för den sublunära skapelsen är knappast förenlig med den kristna teologins världsbild. Att missbruka de skapade tingens är enligt Arndt att älska dem: all vår mänskliga kärlek skall odelad inriktas på Gud. Skapelsen skall blint tjäna människan, så som människan blint skall tjäna Gud. Vår Herre har lagt skapelsen under vår domvärjo, »men icke i det syftet, att vi skola fasthänga derwid med vår kärlek, utan att vi skola söka och igenkänna Gud samt med vår kärlek och vårt hjerta hålla oss till Skaparen.» (S. 86 f. Jfr även bok IV: 2, kap. 19!) Martinson tillskriver alltså Arndt en mening, som den gode gudsmannen själv skulle ha avsvurit sig med de frommaste bedyranden. Att diktaren här är ett offer för ordens makt över tanken blir än mera uppenbart, när man betänker att han är väl medveten om den teologiska världsbildens djupa misstro mot den sublunära skapelsen. (Jfr Utsikt från en grästuva, 1963, s. 18 f!)

Detta försök till karakteristik av tankediktaren Martinson får självfallet inte fattas som kritik. Martinsons eventuella svagheter som tänkare kan lika litet läggas *diktaren* Martinson till last, som Strindbergs misslyckade guldmakeri utsäger något om hans insats som dramatiker. Det är den konstnärliga produkten som räknas.

Min tyvärr något vidlyftiga digression avser inte heller att komma Wredes avhandling till livs. Jag finner att han i de flesta fall praktiserar idéanalysen med den försiktighet ämnet kräver. Bara i ett fall vill jag anmäla min tveksamhet inför vad jag uppfattar som ett exempel på idéhistorisk övertolkning. Jag avser Wredes försök att knyta Martinsons idéer till romantikens filosofi. I Martinsons spekulationer om en ekvivalens poesi-religion, om poesin som kunskapsorgan och om diktens mediala roll, har Wrede tyckt sig finna likheter med element i romantikens estetik. Men han har knappast lyckats belägga en influens från romantikens tänkare på Martinson. Eventuella verbala reminiscenser av Tegnér och Stagnelius är i sammanhanget skäligen intetsägande. Det

är svårt att belägga någon djupare förtrogenhet med romantisk filosofi hos Aniaras diktare. Wrede hävdar, att romantikens filosofi var aktuell ännu på 1920- och 30-talen. Han återoppar Bertil Malmbergs år 1915 dokumenterade intresse för Schiller, en nog så solitär insats, och Erik Blombergs programskrift *Tidens romantik* (1931), som presenterade en ytterligt subjektiv och selektiv tolkning av romantiken. I den vaga och allmänna utformning Martinson givit sin vision av dikstens och diktarens roll, en i litteraturhistorien ständigt återkommande »arketypisk» vision, kunde den med lika stor rätt återföras på exempelvis renässansens estetik. Jag menar alltså att en allmän likhet här har övertolkats till idéhistorisk influens. Wrede har fungerat som lojal genealog hos en mäktig furste — han har konstruerat ett stolt anträd, som den klenetrogne läsaren har svårt att ta på fullt allvar.

Men, bör det tilläggas, denna kritik berör bara en detalj i den rika idéanalytiska väven, och rubbar knappast Wredes centrala tes: att Aniaras diktare mindre är den vetenskapliga världsbildens poet än förkunnare av en religiöst betonad poetisk mystik. Wrede underbygger sin tes med bl. a. en solid analys av den österländska mystikens betydelse. Avhandlingsförfattaren har på ett föredömligt sätt vidgat och fördjupat uppslag givna i Algot Werins diskussion med Martinson, publicerad i festskriften »Vänkritik». Martinsons förtrogenhet med källorna blir här övertygande dokumenterad, analyserna är givande och kastar nytt ljus över stora arealer av den martinsonska dikstens landskap. Läsaren känner möjligen en viss förvåning över att inte återfinna Vilhelm Ekelund bland dem som givit impulser till passadens och vägens filosofi. Men likheterna mellan de två diktarna kan kanske förklaras med det förhållandet, att de till dels öst ur samma källor.

Man vill gärna saluera Wredes analys av kvinnornas roll i eposet, ett avsnitt som får viktiga konsekvenser också för andra verk än Aniara. Här har författaren enligt min mening kartlagt en vit fläck på vår karta över kontinenten Martinson.

I likhet med Ingvar Holm tenderar Wrede att betona kontinuiteten i Harry Martinsons verk. Man kan se detta som en välgrundad reaktion mot vissa skäligen primitiva kritiska attityder, enligt vilka Martinson skulle ha utvecklats från flammande radikal arbetardiktare till borgerlighetens poetiska pekingseser, andra förenklingar att förtiga. Bara på en punkt vill jag ifrågasätta Wredes tes om kontinuiteten. Jag menar att arbetet med Aniara i viss utsträckning kom att medföra en ny syn på diktarkallet och diktarens val av motiv. »Aniara är en grym dikt», framhåller Martinson själv, och erkänner därmed att han för första gången accepterat grymheten som poetiskt motiv. Uppsatsen »Konsten och livets mening», som söker försvara och förklara grymhetens och desperationens diktare, tillkom tydligen mitt under arbetet med Doris och Mima, och innebär enligt min läsart en *apologia pro arte sua*, ett försvar för en ny poetisk praktik. Men jag får här tills vidare nöja mig med att anmäla avvikande mening: en argumentering i detalj skulle spränga ramen för en recension. En ram som inte heller tillåter kritikern att göra full rättvisa åt all lärdom och analytisk skärpa som ryms inom denna mycket betydelsefulla studie av ett rikt och litteraturhistoriskt viktigt diktverk.

Sven Delblanc

JOHN LANDQUIST: *Möten*. Aldus/Bonniers. Sthlm 1966.

OLLE HOLMBERG: *Hjalmar Gullberg. En vänbok*. Bonniers. Sthlm 1966.

Att pensioneras är att dö en smula. Det finns av blida nornor gynnade akademiska lärare, vilkas pensionsålder blir en vacker vetenskaplig brittsommar. En av dem är John Landquist, vars senaste bok *Möten* visserligen mest består av nytryck ur ett par tidigare minnesböcker men som också innehåller tre nyskrivna uppsatser om Selma Lagerlöf, Hjalmar Bergman och Arnulf Överland. I Bergman-studien berättar Landquist bl. a. om hur han en majkväll 1923 fick hålla en hel föreläsning för denne om psykoanalysen. »Ämnet var honom tydligen inte främmande, men han ville ha en överblick över hela systemet.» I skarp polemik mot Sverker R. Ek ger Landquist sina aspekter på Bergmans psykiska hälsotillstånd under 1920-talet. Landquist är en självmedveten herre, resolut